

УДК: 331.526:330.34

*Штундер І. О.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ ЕФЕКТИВНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

У представленій статті визначено критерії та показники ефективної зайнятості в умовах інноваційного розвитку економіки України. Досліджується полікритеріальність при визначенні ефективної зайнятості, а також пропонується система показників, що ґрунтується на соціально-економічній складовій.

***Ключові слова:** ефективна зайнятість, критерії ефективної зайнятості, показник ефективної зайнятості, інноваційний розвиток.*

Досягнення ефективної зайнятості в економіці будь-якої країни світу передбачає встановлення критеріїв її визначення та показників, за допомогою яких можна виявити ступінь її ефективності. Ефективна зайнятість як складна і багатоаспектна категорія виражається як: 1) відношення між витратами ресурсів праці і обсягом товарів та послуг, які виробляються за допомогою цих ресурсів; 2) максимальний обсяг виробництва товарів та послуг з використанням мінімальної вартості ресурсів праці; 3) виробництво товарів певної вартості за найменших витрат ресурсів праці; 4) здатність отримати максимум з доступних для людини обмежених ресурсів; 5) відношення цінності результату до цінності витрат; 6) досягнення найбільших соціально-економічних результатів за найменших витрат живої та уречевленої праці; 7) послаблення суперечностей між працею і економічною власністю на результати цієї праці [7]. Ефективна зайнятість також може відображуватись на мікро- та макроекономічному рівнях, у соціальному, економічному, демографічному аспектах, через систему соціальних та економічних показників. Найбільш точно її визначення дасть змогу раціонально використовувати наявні людські ресурси, підвищити якість трудового життя працівників, оптимізувати систему соціального забезпечення робочої сили.

Інноваційний розвиток потребує суттєвого зрушення у такому важливому факторі виробництва як робоча сила, а саме у підвищенні її ефективності. Забезпечення ефективної зайнятості населення, формування високоефективного трудового потенціалу впевнює в необхідності дослідження критеріїв та показників, які і визначають ступінь ефективності зайнятості населення. Деякі аспекти формування ефективної зайнятості в умовах інноваційного розвитку вже розглядалися такими вітчизняними та російськими вченими як Б. М. Генкин [1], О. А. Грішнова, А. М. Колот [2], Е. М. Лібанова, Л. Лісогор, В. М. Петюх [4], І. Л. Петрова, О. Ю. Рудченко, В. А. Савченко, Г. Е. Слезінгер, М. В. Шаленко, Л. С. Шевченко. Однак недостатньо систематизовані критерії та показники ефективної зайнятості в умовах інноваційного розвитку потребують подальшого дослідження, що сприятиме формуванню ефективної економіки інноваційного типу.

***Мета статті** полягає у виявленні та систематизації критеріїв та показників ефективної зайнятості в умовах інноваційного розвитку економіки.*

Багато вітчизняних та зарубіжних економістів під ефективною зайнятістю

розуміють таку зайнятість населення, яка забезпечує гідний дохід, здоров'я, зростання освітнього та професійного рівня кожного члена суспільства на основі зростання суспільної продуктивності праці. Таке визначення ефективної зайнятості цілком прийнятне оскільки передбачає всебічний розвиток людини. В ринковій економіці досягнення ефективної зайнятості виходить на перший план, при чому це частина всезагальної проблеми забезпечення ефективності суспільного виробництва. Однак використовуючи таке широке визначення неможливо виміряти ефективну зайнятість за допомогою одного показника, але цілком можна дати її кількісну характеристику через систему критеріїв та показників.

Критерієм ефективної зайнятості з економічного боку, на нашу думку, є економія та раціональне використання сукупної суспільної праці – як живої, так і уречевленої. Це економія виробничих ресурсів, що обумовлена функціонуванням робочої сили. Крім того, критерій ефективної зайнятості включає і соціальний аспект, який має зводитися до можливостей реалізації особистості в соціально-трудовій сфері, забезпечення найсприятливіших економічних, соціальних, екологічних та психологічних умов для існування людини на виробництві, що сприятиме економічному добробуту, соціальній згоді в суспільстві, буде фактором подальшого розвитку економіки, науки, культури та інших сфер життєдіяльності людини.

Першим показником в системі показників ефективної зайнятості можна назвати **рівень зайнятості населення професійною діяльністю**. Коефіцієнт зайнятості населення професійною працею можна визначити як частку від ділення зайнятих професійною працею на загальну чисельність населення (у відсотках). Цей коефіцієнт показує залежність зайнятості від демографічних факторів, тобто від коефіцієнтів народжуваності, смертності і приросту населення. Цей коефіцієнт дає одну з характеристик добробуту суспільства.

Другим показником вважаємо **рівень зайнятості працездатного населення** в економіці країни. Цей показник тісно пов'язаний з динамікою працездатного населення в залежності від змін демографічних та соціально-економічних факторів. Рівень зайнятості працездатного населення з економічної точки зору виражає, з одного боку, потребу економіки країни в працівниках, а з другого – потребу населення в робочих місцях. Він розраховується аналогічно першому показнику, тобто як відсоткове співвідношення чисельності населення, зайнятого професійною діяльністю, до чисельності всього працездатного населення (трудових ресурсів). Проте, про прогресивність зміни цього показника треба робити висновки з урахуванням вихідного рівня зайнятості та зростання продуктивності праці. При цьому високий ступінь зайнятості ще не означає її високу ефективність, якщо не забезпечується зростання продуктивності праці.

Третім показником у визначенні ефективної зайнятості є **пропорція розподілу трудових ресурсів суспільства за сферами суспільно-корисної діяльності**. Після розрахунку коефіцієнта зайнятості професійною діяльністю аналогічно можна визначити коефіцієнти зайнятості навчальною діяльністю та іншими видами суспільно-корисної діяльності, щоб встановити необхідні пропорції. Прогресивність змін даних пропорцій слід оцінювати з урахуванням суспільної продуктивності праці та рівня зайнятості (висока, низька) за попередній період, а також з урахуванням цілей суспільства. При високій зайнятості, чим вищим є рівень продуктивності праці, тим нижче може бути рівень участі працездатного населення в суспільному виробництві і тим вищою є частка зайнятих навчанням та домашнім господарством.

Четвертим важливим показником ефективної зайнятості населення вважаємо

раціональність структури розподілу працюючих за галузями та секторами економіки. Даний показник в спеціальній економічній літературі часто називають раціональною зайнятістю. Він має самостійне значення і являє собою пропорції розподілу трудового потенціалу суспільства за видами економічної діяльності (види занять, галузі, сектори економіки). За умови незадовільного розподілу робочої сили в різних галузях та секторах економіки виникають суперечності та втрати. За умови раціональної зайнятості можна уникнути або скоротити значні втрати та мати додатковий результат, тобто раціонально використовувати робочу силу. Разом з тим це означатиме і підвищення ефективності зайнятості населення. Оптимальність співіснування економічної зайнятості з іншими її видами (навчання, виховання дітей, зайнятість у домашньому господарстві), що спрямовані на задоволення соціальних потреб є складовим елементом раціональної зайнятості.

В умовах переходу від централізованої системи господарювання до ринкової, коли держава вже перестала управляти економікою, а ринковий механізм ще не запрацював, втрати від нераціонального розподілу трудових ресурсів особливо значні. Це можна побачити по значному скороченню зайнятості в галузях, що забезпечують науково-технічний прогрес, зокрема в науці. Серед зайнятих у секторах економіки більше працюючих було в сфері матеріального виробництва і менше у сфері послуг, тоді як в розвинутих країнах ця пропорція була зворотною.

П'ятий показник ефективної зайнятості пов'язаний з **оптимізацією професійно-кваліфікаційної структури працюючих.** Даний показник дає можливість виявити відповідність професійно-кваліфікаційної структури працюючого населення структурі робочих місць, а також визначити, наскільки система підготовки кадрів відповідає потребам економіки. При виявленні невідповідності слід розробити систему заходів щодо стимулювання збалансованості структури робочих місць та професійно-кваліфікаційної структури робочої сили. Головна увага має зосереджуватись на підготовці, перепідготовці та підвищенні кваліфікації персоналу на підприємствах та в навчальних закладах усіх рівнів. Якщо порівнювати професійно-кваліфікаційну структуру працюючого населення України та США, то можна побачити, що в Україні частка зайнятих фізичною працею, а отже частка некваліфікованої праці вища. Серед спеціалістів з вищою та середньою освітою в Україні домінують кадри технічного профілю і менша питома вага спеціалістів з гуманітарних та природничих спеціальностей. У США частка останніх вища.

В Україні знизилась кваліфікація працюючого населення у зв'язку з різким скороченням підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу на підприємствах та зниженням кількості тих, хто навчається в системі державної освіти. Крім того, значна частина найбільш кваліфікованих фахівців, перш за все молодих, пішла з науки, промисловості у сферу торгово-посередницької діяльності, на менш кваліфіковану роботу, а частина з них емігрувала за кордон.

У другій половині 90-х років така тенденція припинилась і намітилось зростання підготовки кадрів, як у навчальних закладах, так і на ряді підприємств. При цьому структура тих, хто навчався, змінилася в бік збільшення підготовки фахівців в сфері юриспруденції, фінансів, бухгалтерського обліку, менеджменту, економіки, інших спеціальностей гуманітарного профілю, а також за спеціальностями невиробничого профілю. Ці професії користувалися підвищеним попитом на ринку праці у той час.

Нарешті про ефективну зайнятість можна судити за таким показником як **норма безробіття.** В економічній літературі популярною є точка зору, що повна і ефективна

зайнятість досягається за наявності так званого природного рівня безробіття. Природна норма безробіття – це такий її рівень (за даної структури попиту та пропозиції), за якого утримуються незмінні рівні реальної заробітної плати і цін при нульовому прирості продуктивності праці. На практиці природний рівень безробіття – це сума фрикційного та структурного безробіття. Останнє пов'язане зі структурною перебудовою економіки під впливом науково-технічного прогресу. Для більшості країн світу цей показник становить 3-5% (5-6% для США). В Україні важко розрахувати таку норму, так як не є завершеною структурна перебудова економіки, неточні або відсутні показники продуктивності праці. Спрощений варіант дає змогу рахувати рівень природного безробіття по її рівню в умовах незростаючої інфляції, або за тих умов, за яких розпочалося економічне зростання. Проблема ускладнюється ще й тим, що є приховане безробіття (робота неповний робочий день, тиждень з вини адміністрації підприємства).

Показником ефективної зайнятості є і показник фактичного рівня безробіття в країні. Відповідно до поділу ринку праці на повний та фіксований існують різні підходи до визначення **рівня безробіття**. Цей показник і нашій країні фіксують дві організації – Державна служба зайнятості (на фіксованому ринку праці) та Державний комітет статистики (на повному ринку праці). Проблема полягає в тому, що підходять вони до цього по-різному. В результаті, підраховані ними показники рівня безробіття значно відрізняються за розміром.

Так, Державна служба зайнятості визначає рівень так званого реєстрованого (фіксованого) безробіття – відношення чисельності громадян, що звернулися в органи Державної служби зайнятості і отримали статус безробітного у відповідності із законодавством, до працездатного населення у працездатному віці.

Державний комітет статистики України розраховує рівень безробіття за методикою Міжнародної організації праці (МОП) за допомогою вибіркового обстеження населення на основі даних перепису або мікроперепису населення. Обстежується, як правило, 0,1% населення країни. Безробітним вважається той, хто на момент обстеження протягом тижня не мав роботи (доходного заняття), але шукав її.

Так, при визначенні рівня безробіття за методикою МОП до складу безробітних потрапляють пенсіонери та учні денної форми навчання, котрі шукали роботу. Але, згідно діючого законодавства України, ці категорії не можуть бути визнані безробітними. Отже, через різні методики розрахунку одні і ті ж люди в одному випадку є безробітними, а в іншому – ні. Крім того, згідно діючого законодавства людина не може бути зареєстрована безробітною, якщо вона при зверненні в службу зайнятості протягом 10 днів двічі відмовилася від запропонованої їй там роботи. А за методикою МОП така особа буде вважатися безробітною.

Можлива й протилежна ситуація: людина, що зареєстрована в службі зайнятості як безробітна на момент проведення обстеження Державним комітетом статистики мала протягом тижня який-небудь заробіток. У такому випадку методологія МОП відносить її до зайнятих, а не безробітних. Крім того, треба відмітити, що на формування реєстрованого безробіття великий вплив мають не стільки економічні фактори, скільки соціальні. Там, де населення в більшій мірі орієнтоване на державну підтримку, безробітні активніше звертаються в органи зайнятості. В результаті утворюється великий розрив між рівнем реєстрованого безробіття та рівнем безробіття, що визначене за методикою Міжнародної організації праці.

Крім того, існують суттєві розбіжності в формулах, за якими ведуть підрахунок рівня безробіття Державна служба зайнятості та Державний комітет статистики.

Останній користується формулою відповідно до зазначеної методики МОП, згідно якої рівень безробіття підраховується як відношення кількості безробітних до наявної робочої сили, виражене у відсотках:

$$\text{Рівень безробіття} = \frac{\text{Загальна чисельність безробітних}}{\text{Економічно активне населення}} \times 100\% \quad (1.1)$$

Тоді як Державна служба зайнятості співвідносить для підрахунку рівня безробіття кількість безробітних до всього працездатного населення:

$$\text{Рівень безробіття} = \frac{\text{Загальна чисельність безробітних}}{\text{Загальна чисельність працездатних}} \times 100\% \quad (1.2)$$

На нашу думку, у другій формулі не враховується, що не все працездатне населення пред'являє попит на робочі місця. Є, так зване, добровільно незайняте населення, яке слід вирахувати з числа працездатних. Реально ж попит на робочі місця пред'являє робоча сила, або економічно активне населення. Робоча сила (економічно активне населення) являє собою різницю між працездатними та добровільно незайнятими громадянами, або суму зайнятих та безробітних. В даному випадку перша формула більш досконала, хоч і має певні недоліки, пов'язані із завищенням або заниженням реальних показників, оскільки результати підрахунків за цією формулою залежать від правильності визначення кількості безробітних, працездатних, добровільно незайнятих.

Загальна чисельність безробітних як показник ефективної зайнятості фіксується як по всій сукупності населення, так і по окремих групах (за статтю, віком, освітою або професійною підготовкою).

Крім загальної чисельності безробітних існує показник **середньої тривалості безробіття**. Це середній період часу, необхідний для того, щоб знайти та приступити до роботи після входу до групи безробітних. Він залежить переважно від рівня організації ринку праці, його інформаційної структури, наявності агентств зайнятості, демографічного складу робочої сили (за статтю, віком), здатності та бажання безробітних продовжувати пошуки роботи, наявності і типу робочих місць.

Як правило, розрахунки **середньої тривалості безробіття** виконуються за формулою середньої арифметичної:

$$x = \frac{\sum x_i \cdot f_i}{\sum f_i} \quad (1.3)$$

де x – середня тривалість безробіття;
 x_i – тривалість безробіття в i -й групі безробітних;
 f_i – чисельність i -ї групи безробітних.

Так, показник **обсягу безробіття** свідчить про ту загальну кількість людино-місяців, втрачених суспільством внаслідок безробіття. Його визначають за формулою:

$$x = \sum x_i \cdot f_i \quad (1.4)$$

Де x_i – тривалість безробіття в i -й групі безробітних;
 f_i – чисельність i -ї групи безробітних.

Поряд з визначеними показниками слід виділити показник **розмаху безробіття**. Він включає загальну кількість людей, що потрапляли протягом року до складу

безробітних.

Важливим показником, який активно визначається органами державної статистики є **коефіцієнт навантаження на вакансію**.

Продуктивність праці як показник ефективної зайнятості населення являє собою ефективність виробничої діяльності людей у процесі створення матеріальних благ і послуг. Вимірюється кількістю продукції чи послуг, вироблених працівником за одиницю робочого часу (рік, місяць, тиждень тощо), або кількістю робочого часу витраченого на виробництво одиниці продукції чи надання послуг. Найточнішим вираженням суспільного рівня продуктивності праці є показник виробництва національного доходу на душу населення або на одного працівника. Зростання рівня продуктивності праці у суспільстві залежить передусім від рівня розвитку продуктивних сил. Конкретнішими факторами зростання суспільної продуктивності праці є використання досягнень НТР у виробництві, поглиблення суспільного поділу праці, впровадження нових форм організації праці та ін. Щодо окремого робочого місця, то зростання продуктивності праці залежить від рівня освіти, кваліфікації працівника, його культури, свідомості, психологічного стану. Таким чином, отримати більш-менш точні уявлення про ефективну зайнятість можна проаналізувавши лише **систему показників**.

Система показників ефективної зайнятості повинна охоплювати весь комплекс економічних, соціальних, демографічних та інших факторів у їхніх взаємозв'язках та взаємозалежностях. При цьому враховуються як кількісні так і якісні характеристики зайнятості населення. Запропонована система показників включає рівень трудової участі населення у суспільно корисній діяльності, розподіл робочої сили за галузями та видами економічної діяльності, фондо- та енергоозброєність праці, особливості організації трудового процесу. Так, показник рівня трудової участі населення у суспільно корисній діяльності відображує головним чином кількісний аспект зайнятості, а саме: частку працездатного населення залученого у різноманітні форми та види економічної діяльності.

За ринкового способу виробництва узагальнюючим показником ефективної зайнятості населення на мікрорівні є **норма прибутку** підприємства, максимізація чистого прибутку **на одного зайнятого**. Більш конкретними показниками ефективної зайнятості є продуктивність і фондомісткість праці, фондовіддача і фондомісткість продукції, ефективність капіталовкладень, ефективність функціонування нової техніки, енергомісткість продукції тощо. Ефективна зайнятість на мікрорівні вимірюється для підприємця кількістю привласненої додаткової вартості; на макрорівні – показниками ефективності використання витрат живої та уречевленої праці, або продуктивністю суспільної праці. Її підвищення відбувається за зниження вартості продукції. Показником ефективної зайнятості на макроекономічному рівні є також виробництво ВВП або національного доходу одним працівником.

Переважаю якісними (соціальними) показники ефективної зайнятості населення є: **мінімальна заробітна плата** як показник ефективної зайнятості в країні являє собою грошове вираження вартості, ціни і частково результативності праці найманого некваліфікованого працівника; **життєвий мінімум** – це вартість мінімально необхідного для підтримки життєдіяльності окремої людини набору матеріальних благ і соціальних послуг за даного рівня розвитку економіки країни і досягнутого стандарту якості життя; **рівень бідності населення** – надмірно низький ступінь забезпечення населення необхідними благами; **показник освіченості** населення – вимір людського розвитку відображає можливості людей набувати знання

і здібності для повноправної та багатогранної участі в житті сучасного суспільства та значимого особистого внеску в це життя. **Індекс рівня освіченості** (I_o) обчислюється за формулою:

$$I_o = (2 \times I_{гдр} + I_{чу}) / 3 \quad (1.5)$$

де, $I_{гдр}$ – індекс грамотності дорослого населення;

$I_{чу}$ – індекс сукупної частки учнів у загальній чисельності населення відповідного віку; **показник матеріального рівня життя** має відображати можливості доступу людей до матеріальних ресурсів, необхідних для гідного існування, включаючи ведення здорового способу життя, забезпечення територіальної та соціальної мобільності, обмін інформацією й участь у житті суспільства; **ступінь розвинутоності системи соціального страхування** в країні як показник ефективної зайнятості. Соціальне страхування являє собою фундаментальну основу державної системи соціального захисту населення, що уможливує матеріальне забезпечення і підтримку громадян за рахунок фондів, сформованих працездатними членами суспільства; **якість трудового життя** характеризується ступенем задоволення потреб людини, обумовлених відповідними нормами, звичаями і традиціями, а також рівнем особистих домагань.

Таким чином, система показників ефективної зайнятості представлена на рис. 1.

Рис. 1. Система показників ефективної зайнятості населення.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок. Ефективна зайнятість відображає стан кількісної та якісної збалансованості між потребою у робочій силі та робочими місцями, за якої створюються сприятливі умови для соціально-економічного прогресу і дотримуються інтереси як окремих працівників та роботодавців, так і суспільства в цілому [3].

Проведене дослідження ефективної зайнятості в умовах інноваційного розвитку економіки впевнює в необхідності подальшого обґрунтування теоретико-методологічного змісту ефективної зайнятості через полікритеріальність підходів до її формування на основі соціальних, економічних, демографічних та інших показників. Досягнення високого ступеня економії ресурсів, раціональне використання як живої так і уречевленої праці, підвищення якості трудового життя, зростання мотиваційних компонентів є тим орієнтиром, які підвищуватимуть ступінь ефективної зайнятості та сприятимуть інноваційному вектору руху вітчизняної економіки.

Використані джерела:

1. Генкин Б. М. Экономика и социология труда : учеб. для студ. вузов, обучающихся по экон. спец. / Б. М. Генкин. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : НОРМА-ИНФРА М, 1999. – 399 с.
2. Колот А. Трансформація інституту зайнятості як складова глобальних змін у соціально-трудовій сфері / А. Колот // Україна : аспекти праці. – 2009. – № 8. – С. 3-14.
3. Пасека С. Р. Ефективна зайнятість як форма реалізації соціально-трудового потенціалу // Науковий вісник ЧДПЕУ. – № 2 (14), 2012. – С. 109-113.
4. Петюх В. М. Ринок праці : навч. посіб. / В. М. Петюх. – К. : КНЕУ, 1999. – 288 с.
5. Протопопова В. О. Безробіття в умовах глобалізації економіки / О. Протопопова, П. А. Яворський // Торгівля і ринок України : темат. зб. наук. пр. / [голов. ред. О. О. Шубін]. – Донецьк : ДонНУЕТ, 2010. – Вип. 30. – Т. 21. – С. 80-85.
6. Старовойтова Л. И. Занятость населения и ее регулирование : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед. / Л. И. Старовойтова, Т. Ф. Золотарева. – М. : Академия, 2001. – 192 с.
7. Ядранська О. В. Постановка проблем визначення ефективної зайнятості // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво [Текст] : науково-виробничий журнал. – 2011. – № 6. – С. 58-61.
8. Яценко О. І. Економічний та соціальний аспекти оцінки ефективності / О. І. Яценко, О. П. Романюк // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.-тех. пр. / гол. ред. Ю. Ю. Ткниця. – 2008. – Вип. 18.6. – С. 237-242.

Штундер И. А. Критерии и показатели эффективной занятости в условиях инновационного развития экономики.

В представленной статье определены критерии и показатели эффективной занятости в условиях инновационного развития экономики Украины. Исследуется поликритериальность при определении эффективной занятости, а также предлагается система показателей, которая основывается на социально-экономической составляющей.

Ключевые слова: эффективная занятость, критерий эффективной занятости, показатель эффективной занятости, инновационное развитие.

Shtunder I. Criteria and indexes of effective employment are in the conditions of innovative development of economy.

In the presented article criteria and indexes of effective employment are certain in the conditions of innovative development of economy of Ukraine. Many criteria is investigated at determination of effective employment, and also the system of indexes, that is base on socio-economic constituent, is offered.

Keywords: effective employment, criterion of effective employment, index of effective employment, innovative development.